

Niedrzewne pożytki leśne w rozwoju obszarów wiejskich

Paweł Staniszewski

Abstrakt. W artykule dokonano przeglądu wyników badań dotyczących znaczenia leśnych pożytków niedrzewnych w kontekście rozwoju obszarów wiejskich. Przedstawiono aktualne problemy użytkowania leśnych surowców i produktów niedrzewnych. Zaprezentowano dostępne dane dotyczące wielkości i wartości pozyskania tych dóbr, krytycznie odnosząc się do ich wiarygodności. Zwrócono uwagę na potencjalne możliwości i komercyjne znaczenie leśnych surowców ubocznych. Wskazano na celowość promocji leśnych surowców niedrzewnych. Przeanalizowano możliwości rozwoju niedrzewnego użytkowania lasu, szczególnie w kontekście rozwoju obszarów wiejskich. Podkreślono wzrastające znaczenie, jakie współcześnie ma korzystanie z pozaprodukcyjnych funkcji lasu oraz związaną z tym konieczność rekreacyjnego udostępnienia lasu. To z kolei, nie stojąc w sprzeczności z publicznymi funkcjami lasu, stwarza wymierne możliwości stymulowania rozwoju regionalnego.

Słowa kluczowe: leśne surowce niedrzewne, uboczne użytkowanie lasu, rozwój obszarów wiejskich

Abstract. Non-wood forest products and services in rural development. The article reviews the results of research on the importance of non-wood forest goods in the context of rural development. Current problems of non-wood forest products use have been discussed. The available data on the volume and value of harvested goods have been presented, critically referring to their reliability. The commercial importance of forest raw materials as well as the desirability of non-wood forest resources promoting has been pointed out. The future of non-wood forest utilization, especially in the context of rural development, has been analyzed as well. Moreover, the increasing importance of non-productive forest functions and thus the need for recreational access to the forest have been highlighted. This, in turn, not conflicting with the public forest functions, creates tangible opportunities for stimulating regional development.

Keywords: forest utilisation, non-wood forest products, rural development, regional development

Wprowadzenie

Spośród tych aspektów leśnictwa, które mają istotne znaczenie w kontekście rozwoju obszarów wiejskich, na szczególną uwagę zasługuje korzystanie z leśnych pożytków niedrzewnych. Dotyczy to w szczególności zasobów runa leśnego, przede wszystkim owoców i grzybów, a także roślin leczniczych. W Polsce dobra te są – na określonych warunkach – powszechnie dostępne, a więc ich użytkowanie w istocie wynika z pełnienia przez las funkcji publicznych. Pozyskiwanie tych dóbr dla znacznej części społeczeństwa jest ważnym, a nie-

kiedy głównym źródłem dochodów. Skup tych produktów, a także prowadzenie plantacji roślin użytkowych, stymuluje rozwój lokalnej przedsiębiorczości. Niezależnie od tego, godny uwagi jest obszar na styku produkcyjnych i społecznych funkcji lasu: przecież zbiór płodów leśnych jest jednym z istotnych elementów rekreacji, a obfitość tych dóbr ma udokumentowane znaczenie dla oceny walorów rekreacyjnych obszarów leśnych.

Użytkowanie leśnych surowców/produktów niedrzewnych należy rozpatrywać na kilku płaszczyznach. Z jednej strony jest to element tradycji i spontaniczna działalność człowieka w lesie. Od setek lat, a także współcześnie, miliony ludzi - głównie z krajów rozwijających się, ale również z rozwiniętych - zaspokajają część swoich podstawowych potrzeb poprzez korzystanie z leśnych surowców i produktów niedrzewnych, takich jak rośliny lecznicze, materiały konstrukcyjne czy produkty spożywcze. Z drugiej strony natomiast - uboczne użytkowanie lasu to dziedzina nauk leśnych oraz gałąź gospodarki. Należy podkreślić, że dwa ostatnie elementy są realizowane stosunkowo od niedawna i to tylko w ograniczonym obszarze geograficznym. W ostatnich kilkudziesięciu latach nastąpił dynamiczny rozwój badań naukowych w zakresie ubocznego użytkowania lasu w wielu instytucjach badawczych na całym świecie. Zdecydowana większość spośród tych ośrodków należy do IUFRO (Międzynarodowej Unii Leśnych Organizacji Badawczych) lub utrzymuje ścisły kontakt z instytucjami stowarzyszonymi w IUFRO (Paschalis 1997). Nierdzewne/uboczne użytkowanie lasu należy w IUFRO do działu V - zajmującego się surowcami, półproduktami i produktami leśnymi. Badania w ramach tego działu prowadzone są w wielu specjalnościach, m.in.: właściwości i użytkowanie surowców, półproduktów i produktów z lasów tropikalnych; otrzymywanie związków chemicznych z liści, kory, owoców, olejków, wydzielin itp.; produkcja energii z surowców ubocznego użytkowania lasu; użytkowanie bambusa; użytkowanie rattanu; obrót i marketing w ubocznym użytkowaniu lasu; użytkowanie leśnych produktów jadalnych; użytkowanie roślin aromatycznych; użytkowanie roślin leczniczych; bioróżnorodność. Promocja i rozwój użytkowania leśnych surowców niedrzewnych jest także istotnym elementem programu Departamentu Leśnego FAO (Staniszewski 2007; 2013).

W Polsce, opisywany obszar leśnictwa tradycyjnie nazywany jest „ubocznym użytkowaniem lasu”. Współcześnie, pojęcie to nie jest właściwe i to, co najmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, w większości krajów od lat używa się zwrotu „non-wood forest products” (leśne surowce/produkty niedrzewne), który według FAO definiowany jest jako „dobra i inne korzyści biologicznego pochodzenia inne niż drewno, pochodzące z lasu, innych terenów zadrzewionych oraz z drzew rosnących poza lasami” (Dembner, Perlis /ed./ 1999; Mantau et al. 2007). Tymczasem, próby przetłumaczenia słowa „uboczne” na język angielski często prowadzą do nieporozumień (w skrajnych przypadkach „uboczne użytkowanie” bywa rozumiane jako „gospodarowanie odpadkami”), tak więc w kontekście ujednoczenia terminologii i zapewnienia porozumienia na poziomie globalnym nie powinno być ono używane. Po drugie, znaczenie leśnych surowców i produktów niedrzewnych w niektórych szczególnych przypadkach może przewyższać wartość produkcji drzewnej.

Współcześnie, na niedrzwane użytkowanie lasu powinno się patrzeć nieco inaczej i szerzej niż dotychczas. Spowodowane jest to przede wszystkim szybkim rozwojem podstaw teoretycznych użytkowania lasu stymulowanych zmieniającymi się wymaganiami współczesnego świata. Zakres użytkowania niedrzewnego obejmuje nowe działy wiedzy, niekiedy wykraczające poza nauki leśne - w tym także funkcje środowiskowe i społeczne, do tej pory nie traktowane jako funkcje użytkowe lasu (Paschalis 1998; Paschalis-Jakubowicz 2007; Stani-

szewski 2013). W związku z powyższym, leśne pożytki niedrzewne powinny być definiowane jako dobra materialne nie będące drewnem, pobierane z ekosystemów leśnych, plantacji oraz z drzew rosnących poza lasami, a także dobra niematerialne (usługi, korzyści, świadczenia) wynikające z pełnienia przez las funkcji pozaprodukcyjnych (Staniszewski 2013).

Niedrzewne pożytki leśne a rozwój obszarów wiejskich

Priorytety i kierunki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce zostały określone (w oparciu o regulacje Unii Europejskiej) w Krajowym Planie Strategicznym Rozwoju Obszarów Wiejskich (Staniszewski 2011c). Zakres i formę wsparcia określał Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007 – 2013 (PROW 2007-2013), którego kontynuacją jest Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 (PROW 2014-2020). Należy zaznaczyć, że odniesienia do leśnictwa zawarte w PROW 2014-2020 są znacznie skromniejsze, niż w programie poprzednim. W rozdziale 5. (Opis strategii) znajdujemy następujące punkty:

- „5.2.1. P1: Ułatwianie transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie i leśnictwie oraz na obszarach wiejskich,
- 5.2.4. P4: Odtwarzanie, ochrona i wzbogacanie ekosystemów związanych z rolnictwem i leśnictwem
- 5.2.5. P5: Promowanie efektywnego gospodarowania zasobami i wspieranie przechodzenia w sektorach rolnym, spożywczym i leśnym na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmiany klimatu”.

W programie tym trudno dopatrzeć się jednak bezpośrednich związków z niedrzewnym użytkowaniem lasu. Tymczasem, w odniesieniu do rozwoju obszarów wiejskich, czy też szerzej – rozwoju regionalnego, znaczenie leśnych pożytków niedrzewnych przewyższa niekiedy znaczenie produkcji drzewnej. Dotyczy to w szczególności tych dóbr, które są – na określonych warunkach – powszechnie dostępne, a więc tych, które w istocie wynikają z pełnienia przez las funkcji publicznych (Grzywacz 2001; Michałowski 2012; Morawiak 2011, Nowacka 2012; Pawlukojć-Bojarska 2004; Staniszewski 2011c; Śliwka 2011; 2012).

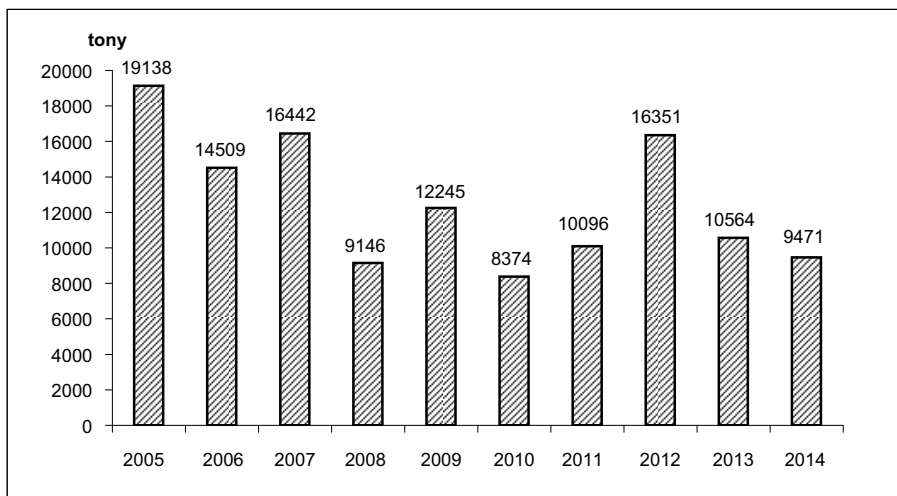
W świetle opublikowanych wyników badań, znaczenie użytkowania leśnych surowców i produktów niedrzewnych dla społeczności lokalnych zależy od wielu czynników: instytucjonalnych, ekonomicznych, demograficznych oraz od struktury zasobów leśnych (Barszcz, Suder 2009 za Jansę, Ottitschb, 2005). Ich znaczenie regionalne jest coraz powszechniej doceniane, ale nie w pełni rozpoznane. Barszcz (2005; 2006a, 2006b) prowadziła badania dotyczące porównania znaczenia tych dóbr dla mieszkańców małych miejscowości oraz dużych miast w Polsce. Przeprowadzone badania ankietowe na obszarze całego kraju (442 respondentów, 30 pytań) wykazały, że dla mieszkańców wsi i małych miast leśne surowce i produkty niedrzewne, głównie jagody i grzyby, są istotnym źródłem dochodów. Z drugiej strony, niski poziom zamożności części lokalnych społeczności jest problemem w kontekście rozwoju rynku tych produktów. Mieszkańcy dużych miast traktują pozyskiwanie dóbr leśnych przede wszystkim jako element rekreacji, a nie jako źródło dochodów. Zebrane owoce i grzyby w większości zużywane są na własne potrzeby. Wśród ankietowanych wykazano zależność między poziomem użytkowania surowców niedrzewnych a sytuacją ekonomiczną gospodarstw domowych (Barszcz, Suder 2009).

Znaczenie korzystania z użytków niedrzewnych dla gospodarstw domowych w Polsce jest zróżnicowane geograficznie. Według badań Barszcz (2006b), najwyższe wartości pozyskiwa-

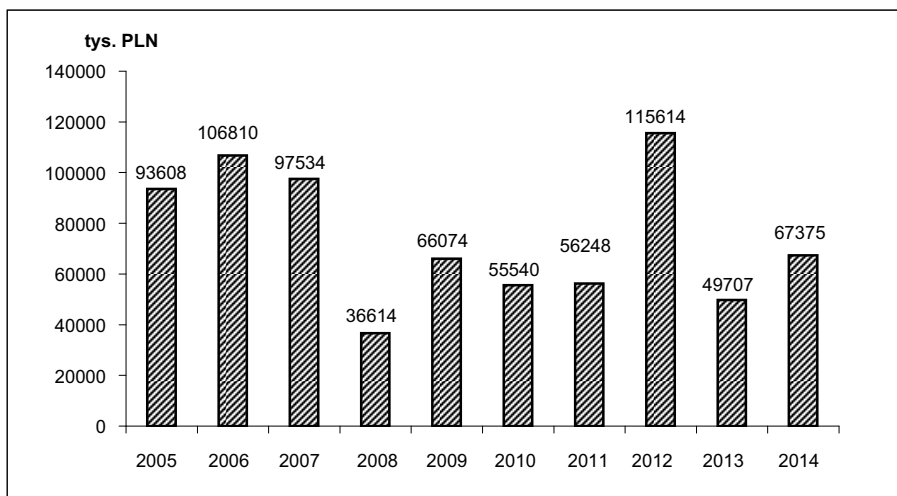
nia owoców leśnych zaobserwowano w województwach lubelskim i mazowieckim, grzybów – w podlaskim a ziół – w podkarpackim. Łącznie wszystkich analizowanych surowców runa leśnego najwięcej pozyskano w województwie lubelskim. Największy udział zbioru komercyjnego w stosunku do pozyskania ogółem zanotowano w województwie lubelskim i lubuskim. Maksymalny udział dochodów ze sprzedaży pozyskanych produktów leśnych w sezonie w stosunku dochodów ogółem (ponad 40%) zaobserwowano w województwie lubelskim i wielkopolskim, natomiast w skali całego roku – w lubuskim i dolnośląskim (35%). Stwierdzono ponadto istotną zależność między stopą bezrobocia a udziałem przychodów ze sprzedaży produktów leśnych w ogólnych dochodach rodzin, zarówno w sezonie zbioru płodów, jak i w skali roku. Stwierdzono ponadto silną korelację między liczebnością rodziny a wielkością zbioru owoców a także udziałem zbioru komercyjnego w ogólnej masie.

W zakresie ubocznego użytkowania lasu obserwuje się aktualnie w Polsce dynamiczne zmiany. W połowie lat 90. XX wieku zaprzestano pozyskiwania żywicy sosnowej, która przez szereg lat stanowiła najważniejszy leśny surowiec niedrzewny. Teoretycznie możliwości powrotu do żywicowania istnieją; baza surowcowa jest szacowana na 11,4 do 15,4 tys. ton, w zależności od metody (klasycznej bądź z zastosowaniem stymulatorów chemicznych), co stanowi odpowiednio 10-15% wartości pozyskiwanego surowca drzewnego (Staniszewski, Głowacki 2002). Z punktu widzenia rozwoju regionalnego byłoby to korzystne, z powodu stworzenia pewnej ilości miejsc pracy. Z drugiej strony, działalność leśników polegająca na świadomym kaleczeniu drzew, czy też stosowaniu chemicznych stymulatorów wycieku, budzi i będzie zawsze budzić opór społeczeństwa, zwłaszcza środowisk związanych z ochroną przyrody. Ten fakt, a przede wszystkim brak zainteresowania nadleśnictw działalnością, która jest kłopotliwa, a może przynieść wątpliwe zyski, powodują, że perspektyw reaktywowania żywicowania raczej nie ma.

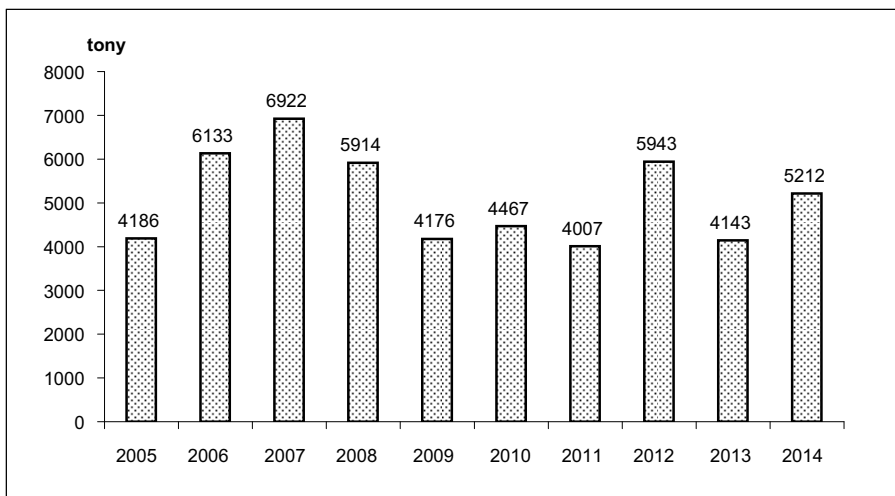
Stałe, a nawet wzrastające znaczenie ma użytkowanie dóbr powszechnie dostępnych, przede wszystkim leśnych owoców i grzybów. Na ryc. 1-4 przedstawiono wielkości i wartości skupu owoców i grzybów leśnych w latach 2005-2014. Łączna wartość skupowanych owoców i grzybów waha się od ok. 80 do ponad 200 mln. zł rocznie. Średnio w badanym okresie było to ok. 114 mln. zł. Wartość ta stanowiła poniżej 3% średniej rocznej wartości sprzedaży drewna w Lasach Państwowych. Dane publikowane przez GUS należy jednak interpretować bardzo ostrożnie i uznać za znacznie zaniżone. Nie obejmują one płodów leśnych pozyskiwanych na własne potrzeby zbieraczy, a także tych dóbr, które trafiają do konsumentów w formie sprzedaży przydrożnej lub bazarowej, w żadnej mierze nie kontrolowanej. Po 1989 roku, w związku z prywatyzacją spółek trudniących się skupem owoców, ziół leśnych i grzybów, nie jest prowadzona kontrola wielkości, a zwłaszcza sposobu ich pozyskiwania; brak także wiarygodnych, pełnych informacji na temat rzeczywistej wielkości pozyskiwania tych surowców w lasach. W odniesieniu do danych dotyczących zbioru płodów runa leśnego na własny użytek, do niedawna również brak było wiarygodnych szacunków. Według Grzywacza (2010), indywidualny zbiór grzybów stanowi około 60% całości; zbiór, którego efektem jest sprzedaż przydrożna i targowiskowa – około 10%; część zbioru przeznaczona do skupu przemysłowego i na eksport – około 30%. W oparciu o powyższe szacunki oraz dostępne dane publikowane przez GUS, można wnioskować, że przeciętnie w latach 2006-2008 całkowite zbiory grzybów w lasach wynosiły około 100 tys. ton rocznie, co oznacza wartość około 740 mln. zł (Grzywacz 2010).

Ryc. 1. Wielkość skupu owoców leśnych w latach 2005 – 2014 (źródło: *Leśnictwo 2006-2015, GUS*)
Fig. 1. Volume of forest fruits harvested in 2005 – 2014 (in T; products purchased from the collectors; source: Forestry 2006-2015. Central Statistical Office)

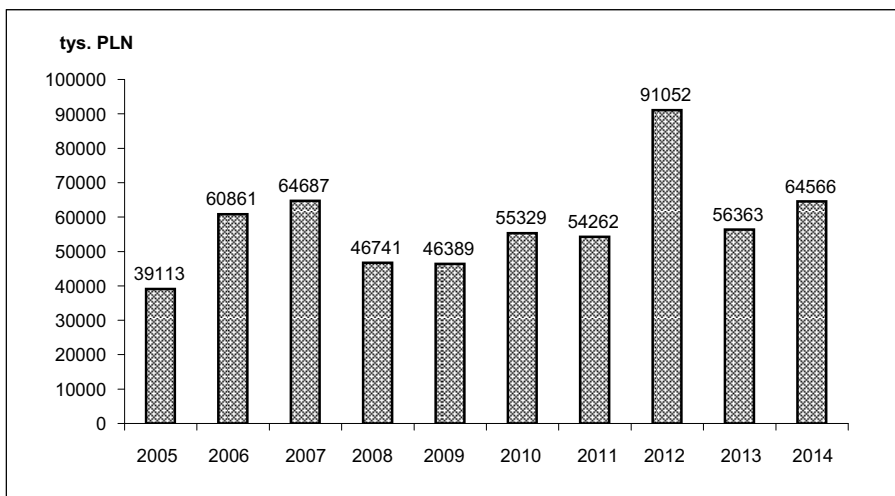

Ryc. 2. Wartość skupu owoców leśnych w latach 2005-2014 (źródło: *Leśnictwo 2006-2015, GUS*)
Fig. 2. Value of forest fruits harvested in 2005 – 2014 (in thous. PLN; products purchased from the collectors; source: Forestry 2006-2015. Central Statistical Office)

Ryc. 3. Wielkość skupu jadalnych grzybów leśnych w latach 2005 – 2014 (źródło: Leśnictwo 2006-2015. GUS)

Fig. 3. Volume of forest edible mushrooms harvested in 2005 – 2014 (in T; products purchased from the collectors; source: Forestry 2006-2015. Central Statistical Office)

Ryc. 4. Wartość skupowanych leśnych grzybów jadalnych w latach 2005-2014 (źródło: Leśnictwo 2006-2015. GUS)

Fig. 3. Value of forest edible mushrooms harvested in 2005 – 2014 (in thous. PLN; products purchased from the collectors; source: Forestry 2006-2015. Central Statistical Office)

W zakresie niedrzewnego użytkowania lasu obserwuje się wyjątkowo duży rozdzźwięk pomiędzy teorią a praktyką. W Polsce i w większości krajów mamy do czynienia z jednej strony ze wzrastającym zainteresowaniem leśnymi pożytkami niedrzewnymi, z drugiej natomiast – z poważnymi niedostatkami dotyczącymi regulacji użytkowania tych dóbr.

W Polsce istnieje szereg regulacji odnoszących się pośrednio lub – rzadziej – bezpośrednio do niedrzewnego użytkowania lasu. Są to między innymi:

- Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach (z późniejszymi zmianami) – Dz.U. 1991 nr 101 poz. 444;
- Rozporządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 28. 12. 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad ochrony i zbioru płodów runa leśnego oraz zasad lokalizacji pasiek na obszarach leśnych – Dz.U. 1999 nr 6 poz. 42;
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 17 maja 2011 r. w sprawie grzybów dopuszczonych do obrotu lub produkcji przetworów grzybowych, środków spożywczych zawierających grzyby oraz uprawnień klasyfikatora grzybów i grzyboznawcy – Dz.U. 2011 nr 115 poz. 672;
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody – Dz.U. 2004 nr 92 poz. 880.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 października 2014 r. w sprawie ochrony gatunkowej roślin – Dz.U. 2014 poz. 1409;
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 października 2014 r. w sprawie ochrony gatunkowej grzybów – Dz.U. 2014 poz. 1408;
- Instrukcja Urządzenia Lasu. Załącznik do Zarządzenia nr 55 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 21 listopada 2011 r.

Wiele z obowiązujących zapisów nie jest przestrzeganych, a niektóre nawet nie są znane. Przykładowo, zgodnie z art. 27. Ustawy z dnia 28. września 1991 r. o lasach, „(...) Zbiór płodów runa leśnego dla celów przemysłowych wymaga zawarcia umowy z nadleśnictwem” oraz: „Nadleśniczy odmawia zawarcia umowy, w przypadku gdy zbiór runa leśnego zagraża środowisku leśnemu”. Zapisy te nie są respektowane w praktyce. Sporadyczne przypadki podpisywania takich umów dotyczą surowców „niszowych”, o szczególnej wartości i przeznaczeniu, natomiast komercyjny zbiór grzybów i jagód całkowicie wymyka się spod kontroli i nie przynosi jakichkolwiek przychodów właścicielowi lasu (Kapuściński 2007).

Niezależnie od tych problemów, znaczenie użytkowania zasobów runa leśnego (zwłaszcza owoców i grzybów) na tle innych surowców niedrzewnych jest współcześnie dominujące. Pozyskiwanie tych dóbr dla znacznej części społeczeństwa jest ważnym, a niekiedy głównym źródłem dochodów. Skup tych produktów, a także prowadzenie plantacji roślin użytkowych, stymuluje rozwój lokalnej przedsiębiorczości. Powszechna dostępność lasu nie oznacza, a w każdym razie nie powinna oznaczać akceptacji pozyskiwania płodów runa leśnego na zasadzie prymitywnej eksploatacji. Korzystanie z leśnych surowców i produktów niedrzewnych, przez stulecia było tylko spontaniczną działalnością – istotnemu praktycznemu znaczeniu tych surowców nie towarzyszyła żadna idea regulacji, polityki czy też ograniczeń dotyczących ich użytkowania. Konieczność uwzględnienia zmieniającego się otoczenia leśnictwa, zarówno w kontekście warunkowań socjalnych, rynkowych i powiązań międzysektorowych, a więc także w kontekście rozwoju regionalnego, wymaga przejrzystej kodyfikacji leśnego postępowania w tym zakresie (Paschalis-Jakubowicz 2007). Oznacza to konieczność zbudowania zasad użytkowania lasu (w tym – niedrzewnego), jako dokumentu skierowanego przede wszystkim do leśników-praktyków (Staniszewski 2013).

W kontekście rozwoju obszarów wiejskich, celowość promocji leśnych surowców nie-drzewnych należy traktować jako oczywistą. Możliwości tej promocji oraz jej skuteczność to problem bardziej złożony. Należy tu uwzględnić takie aspekty, jak: gospodarowanie i zarządzania zasobami; zasady pozyskiwania, które zapewniają satysfakcjonującą wydajność, uwzględniając również wpływ użytkowania na środowisko; możliwość stosowania zabiegów hodowlanych skierowanych na promocję określonych gatunków dostarczających cennych surowców; uprawa plantacyjna; edukacja leśna; ochrona gatunkowa i obszarowa. Sukces komercyjny leśnych surowców nie-drzewnych zależy niewątpliwie od polityki rządu, przede wszystkim dotyczącej przetwarzania, marketingu i handlu. Jedną z istotnych przyczyn zarówno zaniechania użytkowania, jak i nadmiernej eksploatacji surowców leśnych, jest brak mechanizmów marketingowych odnoszących się do dalszej dystrybucji surowców, półproduktów i produktów ubocznego użytkowania lasu. Działania mające na celu wspomaganie tworzenia małych przedsiębiorstw, rozwoju technologii i jej dostępności, programy szkoleniowe, inicjatywy fiskalne oraz promocję eksportu produktów, są kluczowe dla rozwoju tej dziedziny gospodarki leśnej. Jednym z istotnych elementów nowoczesnego systemu gospodarowania zasobami i użytkowania surowców ubocznych jest certyfikacja. Istniejące programy certyfikacji w zakresie użytkowania zasobów naturalnych zostały opracowane przede wszystkim pod kątem drewna i produktów rolnictwa. W zakresie leśnych surowców i produktów nie-drzewnych, celem programów certyfikacji jest promocja zrównoważonego użytkowania, poprzez kontrolowanie aspektów produkcji na różnych poziomach: społecznych, ekologicznych, ekonomicznych oraz jakościowych. Aktualnie dostępne informacje wykazują, że doświadczenia i wiedza w tym zakresie są bardzo ograniczone. Certyfikacja leśnych surowców i produktów nie-drzewnych jest wciąż wyzwaniem; w porównaniu z drewnem i produktami rolnictwa nie jest należycie przeanalizowana i udokumentowana (Staniszewski 2008, 2011a, 2011b).

Na koniec warto zaznaczyć, że nowoczesne, dominujące aktualnie w Europie spojrzenie na szeroko pojmowane uboczne/nie-drzewne użytkowanie lasu, jest skierowane głównie na korzystanie z rekreacyjnych i turystycznych funkcji lasu. Wzrastające zainteresowanie społeczeństwa wypoczynkiem na terenach leśnych stwarza konieczność rekreacyjnego udostępnienia lasu. To z kolei, nie stojąc w sprzeczności z publicznymi funkcjami lasu, również stwarza wymierne możliwości stymulowania rozwoju regionalnego, a w szczególności obszarów wiejskich.

Podsumowanie

Przytoczone wyniki badań oraz dane statystyczne wskazują na istotne, choć zróżnicowane regionalnie znaczenie leśnych surowców i produktów nie-drzewnych jako czynników ograniczenia ubóstwa, szczególnie na obszarach o znacznym bezrobociu i w wielodzietnych rodzinach (Barszcz 2006b). Rozwój obszarów wiejskich jest w znaczącym stopniu uzależniony od użytkowania leśnych surowców i produktów nie-drzewnych. Poznanie skali tej zależności jest jednak nadal wyzwaniem, ponieważ w dużej mierze nie-drzewne użytkowanie lasu przybiera formę niekontrolowanej eksploatacji, a wynika to między innymi z faktu, który należy podkreślić po raz kolejny: znaczenie nie-drzewnego użytkowania lasu jako gałęzi gospodarki leśnej nie jest obecnie właściwie doceniane (Staniszewski 2011c; 2013).

Literatura

- Barszcz A. 2005. An overview of the socio-economics of non-wood forest products in Poland. Proceedings of a project workshop in Krakow "Non-wood forest products and poverty mitigation: concepts, overviews and cases". Research Notes 166, Univ. of Joensuu, Fac. of Forestry, 1-20.
- Barszcz A. 2006a. The influence of harvesting of non – wood forest products on the economic situation of households in Poland. EJPAU, Forestry, vol 9,2.
- Barszcz A. 2006b. The regionalization of harvesting of non-wood forest products in Poland. EJPAU, Forestry, vol 9,4.
- Barszcz A., Suder A. 2009. Diversity in the socio-economic role of the main non-wood forest products for the inhabitants of small villages and large towns in Poland. Fol. For. Pol. ser. A, 51 (1), 77-84.
- Dembner S.A., Perlis A. (ed.) 1999. Towards a harmonized definition of non-wood forest products. Unasylyva – No. 198 – Non-wood Forest Products and Income Generation. FAO forestry. Vol. 50 1999/3.
- Grzywacz A. 2001. Rola lasów i leśnictwa w rozwoju regionalnym. Problematyka Narodowych Programów Leśnych. Postępy techniki w leśnictwie nr 80.
- Grzywacz A. 2010. Wartość rynkowa zbiorów grzybów jadalnych z polskich lasów. Sylwan 11. s. 731-741.
- Kapuściński R. 2007. Regulacje prawne i organizacja użytkowania leśnych surowców niedrzewnych [w]: Las to nie tylko drewno. s. 17-22. Wydawnictwo Świat. Warszawa.
- Leśnictwo 2006- 2015. Informacje i opracowania statystyczne. Główny Urząd Statystyczny. Warszawa.
- Mantau U., Wong J.L.G., Curl S. 2007. Towards a Taxonomy of Forest Goods and Services. Small-scale Forestry 6: 391-409.
- Michałowski P. 2012. Handel przydrożny płodami runa leśnego (na przykładzie grzybów jadalnych) na terenie Nadleśnictwa Drewnica. Praca inżynierska wykonana w Katedrze Użytkowania Lasu SGGW. Warszawa.
- Morawiak K. 2011. Uboczne użytkowanie lasu ze szczególnym uwzględnieniem pozyskania grzybów na terenie leśnictwa Dierzguny (Nadleśnictwo Nowe Ramuki). Praca magisterska wykonana w Katedrze Użytkowania Lasu SGGW. Warszawa.
- Nowacka W. Ł. 2012. Wykorzystanie dóbr lasu – punkt widzenia społeczności lokalnej. SiM CEPL, Rogów, 32 (3): 155-160.
- Paschalis P. 1997. Problemy ubocznego użytkowania lasu w pracach badawczych IUFRO. Postępy Techniki w Leśnictwie Nr 63: 7-10.
- Paschalis P. 1998. Użytkowanie lasu: znane problemy? Użytkowanie lasu i problemy regulacji użytkowania lasu w Polsce. Fundacja Rozwój SGGW. Warszawa.
- Paschalis-Jakubowicz P. 2007. Różne oblicza użytkowania ubocznego lasu. Las to nie tylko drewno. Wydawnictwo Świat. Warszawa.
- Pawlukójc-Bojarska P. 2004. Wybrane społeczne i ekonomiczne aspekty użytkowania runa leśnego na terenie Leśnictwa Ksawerów. Praca magisterska wykonana w Katedrze Użytkowania Lasu SGGW. Warszawa.
- Staniszewski P. 2007: Użytkowanie niedrzewnych zasobów leśnych w trwałej i zrównoważonej gospodarce leśnej. Postępy Techniki w Leśnictwie Nr 99: 13-18.
- Staniszewski P. 2008. Szanse i wyzwania związane z certyfikacją leśnych surowców niedrzewnych. Certyfikacja gospodarki leśnej w systemie PEFC. s. 38-47. Wydawnictwo Świat. Warszawa.
- Staniszewski P. 2011a. Analiza możliwości implementacji certyfikacji w systemie użytkowania leśnych surowców i produktów niedrzewnych. Cz. I – założenia metodyczne i przegląd literatury. Sylwan nr 4: 253-260.
- Staniszewski P. 2011b. Analiza możliwości implementacji certyfikacji w systemie użytkowania leśnych surowców i produktów niedrzewnych. Cz. II – Wyniki badań. Sylwan nr 5: 313-321.
- Staniszewski P. 2011c. Znaczenie ubocznego użytkowania lasu w rozwoju obszarów wiejskich. [w]: Współczesne problemy ekonomiki leśnictwa. s: 254-262. Instytut Badawczy Leśnictwa; Polskie Towarzystwo Leśne. Sękocin Stary; Warszawa.

- Staniszewski P. 2013. Uwarunkowania budowy systemu niedrzewnego użytkowania lasu. Rozprawy Naukowe i Monografie, seria 425, ISBN 978-83-7583-458-1. Wydawnictwo SGGW. Warszawa.
- Staniszewski P., Głowacki S. 2002. Próba oceny możliwości reaktywowania żywicowania sosny zwyczajnej (*Pinus sylvestris* L.) w Polsce. [w]: Użytkowanie lasu w wielofunkcyjnym, zrównoważonym leśnictwie. s. 102-107. Wyd. SGGW. Warszawa.
- Śliwka A. 2011. Kulturowe i promocyjne uwarunkowania użytkowania grzybów jadalnych. Praca inżynierska wykonana w Katedrze Użytkowania Lasu SGGW. Warszawa.
- Śliwka A. 2012. Promocyjne, kulturowe i edukacyjne aspekty bartnictwa w Lasach Spalskich. Praca magisterska wykonana w Katedrze Użytkowania Lasu SGGW. Warszawa.

Paweł Staniszewski

Katedra Użytkowania Lasu
Wydział Leśny, SGGW w Warszawie
pawel.staniszewski@wl.sggw.pl